

- 7 Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Київ – Відень, 1921.
- 8 Документи Богдана Хмельницького / Упорядники І. Крип'якевич, І.Бутич. – К., 1961.
- 9 Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Львів, 1991.
- 10 Історія України в документах та матеріалах. – Т. III. – К., 1941.
- 11 Костомаров М. Богдан Хмельницький. – Тернопіль, 1989.
- 12 Костомаров М. Історія України в життєписах визначніших її діячів. – Львів, 1918.
- 13 Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. – К., 1990.
- 14 Крип'якевич І.П. Історія України. – Львів, 1991.
- 15 Літопис Гадацького полковника Григорія Граб'янки. – К., 1992.
- 16 Літопис Самовидця о війнах Богдана Хмельницького. – М., 1846.
- 17 Петровський М.Н. Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1648-1654) // Нариси історії України. – К., 1940.
- 18 Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т. 2. – К., 1991.
- 19 Проспер Меріме. Українські козаки. Богдан Хмельницький. – Львів, 1990.
- 20 Самуїл Величко. Літопис. – Т. I, р. III. – К., 1997.
- 21 Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. – К., 1998.
- 22 Стороженко І.С. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у Визвольній війні українського народу середини XVII ст. – Дніпропетровськ, 1996.
- 23 Шерер Жан Бенуа. Літопис Малоросії або історія козаків запорожців та козаків України. – К., 1994.

V.V. Hrabovetsky

THE BATTLE NEAR. BATIG – A GREAT PAGE IN THE HISTORY OF HMELNYCHSHYNA

The characteristic of a prominent event of the history of Hmelnychshyna-the battle near Batig is given in the article of a famous Galician historian. The battle took place 350 years ago. One of some primary sources and the analyses of some historical literature, the author rebuild in the memory real pages of that famous battle of 1652. In that battle polish forces were completely defeated. The author considers that the echo of that events was also noticeable at Precharpathian where even Galician peasants straggled against polish nobility. The author also describes some interesting bright appraisals of Ukrainian historians concerning the battle near Batig.

М.М.Волощук

ВІДНОСИНИ РУСЬКИХ УДІЛЬНИХ КНЯЗІВСТВ ІЗ УГОРСЬКИМ КОРОЛІВСТВОМ (СЕРЕДИНА 50-х – СЕРЕДИНА 80-х РОКІВ XII ст.)

На середину 50-х років XII ст. у взаємовідносинах руських удільних князівств з Угорським королівством наступив новий етап, що був нероздільно пов'язаний із подіями, які відбувались у Центрально-Східній Європі у цей час. В результаті завершення на Русі у 1152 році боротьби за "київську спадщину" [23, с.85] (тривала з 1148 р. [53, с.175]), а також цілого ряду коаліційних війн у центральній частині континенту [54, с.38; 16, с.43-44; 20, с.181] (у них впродовж 1146-1156 років брали участь

Угорщина, Візантія, Сербія, Венеція, Сицилія, Священна Римська імперія, а також і Русь [54, с.38]) стосунки південноруських регіонів та киево-руських земель з уграми остаточно і безповоротно почали розвиватись у щільком незалежному один від одного руслі, що досить часто виражав контрверсійні геополітичні і геостратегічні орієнтації правлячих династій, іноді сприяючи виникненню міжкнязівських війн.

Після приходу в Галичі до влади сина Володимирка – Ярослава (1153-1187) та унезалеження останнього від військово-політичного впливу Києва і Волині взаємини з угорським королівським домом для цих потужних осередків східнослов'янської культури почали розвиватись у діаметрально протилежних напрямках.

Зокрема, київський князь Ізяслав Мстиславич, перебуваючи з угорським королем Гейзою II у родинних стосунках (сестра киево-руського володаря Єфросинія у 1146 році була видана за Арпадовича [58, о.49]), зумів зберегти союзницькі відносини після багатого на події і водночас драматичного 1152 року [4, с.230-235], що суттєво відобразилось на еволюції галицько-угорських відносин, а також на посиленні впливу східнослов'янської мови та культури на угорську знать [56, с.15; 44, с.41]. Так, у кінці 1155 року вже після смерті Ізяслава і вкняжіння на Волині його сина Мстислава [47, с.154; 37, с.320] до двору Арпадовичів було відправлено княжну Любаву – тещу Гейзи II, якій король, за словами літописця, "... дав багато майна" [4, с.267]. На нашу думку, цей "родинний візит" міг переслідувати і політичні цілі (зокрема, волинський протекторат над галицькою землею), оскільки існування суверенного Галицького князівства дещо перешкоджало князю продуктивно розвивати стосунки не тільки з угорцями, але й з Візантією. До того ж між Арпадами і Комнінами в цей час велась війна [2, с.257-261], у якій Мстислав із власними антивізантійськими амбіціями [54, с.38] міг суттєво допомогти угорцям, водночас досягнувши і своєї мети. Про можливість дипломатичних переговорів говорить і те, що як Гейза II, так і грецький імператор Мануїл Комнін у 1155-1156 рр. ще не визнавали Галицьке князівство суверенним (на думку російського дореволюційного дослідника К.Я.Грота, Гейза II стосунки з Ярославом не підтримував, бо вважав його васалом Ізяслава Мстиславича [20, с.206]. Натомість радянський вчений М.В.Левченко вважав, що галицькі князі були васалами ромеїв [35, с.480]; цієї ж думки притримувались ще один радянський дослідник Є.П.Наумов [41, с.64] та угорська сучасна дослідниця М.Фонт [59, о.63-64]). Без підтримки сусідів, в умовах відносної внутрішньополітичної стабільності, князівство могло досить швидко стати об'єктом зовнішньої експансії.

У праці вже згаданого нами І.Кіннама ми також можемо знайти опосередковані повідомлення про те, що після закінчення війни угрів з

греками представники як Волинського, так і Галицького князівств [26, с.509] брали участь в укладенні мирного договору [2, с.257-261] (а отже, були й учасниками конфлікту), що є додатковим підтвердженням того, що місія княжни Любави на рубежі 1155-1156 років могла мати політико-дипломатичний характер, спрямований на визначення подальшої долі угро-волинських та угро-галицьких відносин.

У зв'язку з цим ми вважаємо, що взаємини володимирських князів і Арпадовичів у цей час не занепали (як про це писали К.Я.Грот [20, с.206-207], радянська дослідниця Н.Пушкарьова [48, с.35] та деякі угорські вчені [58, о.49]), а продовжували активно розвиватись (зокрема, у сфері торговельних відносин [50, с.7]). Так, вже на рубежі 1156-1157 років після того, як князь Мстислав напав на волинські володіння свого дядька Володимира Андрійовича, останній "...убежа къ Перемишлю, и оттуда бежа во Угры къ королю, бо бе сестра его за королемъ Угорскимъ" [1, с.484-485; 5, с.61; 3, с.207; 7, с.49]. Візит його був нетривалим, бо в тому ж 1157 році він повернувся і в союзі з Ярославом галицьким вступив в боротьбу за повернення волинської землі [3, с.207]. Не виключено, що така короткочасна поїздка була викликана відмовою короля надати Володимирі військо проти Мстислава ("...аз не ратью пришел есмь к вамь..." [5, с.62]), хоча сучасний український дослідник М.Ф.Котляр вважає, що князь повернувся з уграми [30, с.262].

За дещо іншим сценарієм у ці роки розвивались взаємостосунки галицького князя з Арпадовичами. Отримавши до своїх рук стратегічно важливі й економічно багаті землі, Ярослав Володимиркович опинився перед дилемою налагодження взаємин з угорцями, які на початку 50-х років XII ст. не раз здійснювали походи у володіння його батька [12, с.206; 69, с.300-301; 61, с.386-387], виконуючи союзницькі обітниці, дані київському князю. Оскільки взаємовідносини Володимирка з Арпадами обумовлювались стосунками з грецькими імператорами [41, с.64] і дана взаємозалежність продовжувала зберігатись також під час останньої угро-візантійської війни, Ярослав вирішив не відступати від даної тактики, зберегти союзницько-васальні взаємини з Комнінами, а тому взяв участь у конфлікті (з джерел, на жаль, невідомо, як саме), після чого, згідно з не зовсім конкретними свідченнями І.Кіннама [2, с.260-261] та рядом досліджень пізнішого часу [35, с.491], міг бути присутнім під час укладання мирного договору між обома державами.

Військово-політична підтримка ромеїв була Ярославу необхідна, тому що з боку угорців відчувався деякий тиск. Арпади, організувавши з руських переселенців так звані "низинні осади", з 50-х років XII ст. почали поширювати свої сфери впливу у Карпатах. Вони запрошували на сторожову службу різного роду кочівників, що створювало на кордоні

атмосферу постійної напруги. Такі засічні лінії у кінці XIX – на початку XX ст. були досліджені угорськими археологами й істориками А.Ходінкою та І.Бонкало [39, с.22].

На нашу думку, в цей час безпосередньо між галицьким князем і угорським королем не було заключено жодної союзницької угоди, незважаючи на те, що довший час дружиною батька Ярослава – Володимирка була угорка Софія [4, с.196] і Галич, таким чином, перебував у династичних зв'язках з двором Арпадів. Єдиним документом, що міг регламентувати відносини обох сторін у цей час, був договір, укладений, на нашу думку, після завершення угро-грецької війни в 1158 році. Саме з цих причин пояснюється відсутність тоді будь-яких серйозних конфліктів між обома сторонами і навіть спроба більш тісного зближення в 1158-1159 роках, яка увійшла в історію як “вирішення справи Івана Берладника” [38, с.102]. Будучи реальним претендентом на галицький престол, але, в силу обставин, не маючи змоги його зайняти, Іван проживав у м. Берладі на нижній течії Дунаю (звідки і отримав своє прізвище), де, користуючись активною підтримкою половців [55, с.62], а також київського князя Ізяслава Давидовича [64, о.69], час від часу здійснював набіги на південні галицькі володіння [4, с.273]. Це дуже турбувало Ярослава (а також, можливо, і Гейзу II, у якого в Подунав'ї були торговельні інтереси [26, с.143-144]), що, очевидно, не співпадали з присутністю тут Івана Берладника), а тому, коли його супротивник перебував у Києві, “...підмовив був князів руських, і короля [угорського Гейзу II] і лядських князів, щоб вони були йому помічниками проти Івана...” [4, с.273]. Король погодився йому допомогти і прислав “жука свого” [4, с.273], однак переговори про видачу Івана для галицького князя завершилися невдачею [64, о.70]. Угорський дослідник початку XX ст. Х. Стріпски зазначав, що, не зважаючи на це, підтримка Гейзи II для Ярослава мала велике значення (“...Jarosláv ebben a magyar király támogatására is számíthatott...” [64, о.70]), бо позитивно позначилась на міжнародному становищі Галицького князівства.

В цілому, впродовж 1153-1159 років взаємовідносини волинських князів і галицького володаря з Арпадами обумовлювались складними внутрішньополітичними, геостратегічними і міжнародними подіями, перебудовами та ін., в контексті яких вони і розвивались, викристалізовуючи нові напрями і форми подальшої еволюції. Більш тісними зв'язки були між Гейзою II і володимирськими правителями, з якими угорці були зв'язані тісними і регулярними династичними та дипломатичними стосунками; однак останні поступово їх нівелювали, оскільки внутрішньородинні непорозуміння не давали їм змоги активізувати зовнішньополітичну діяльність князівства. Натомість галицький князь, постійно пам'ятаючи про

підприємства з уграми на початку 50-х років XII ст. та відчуваючи військовий тиск в прикордонних смугах, все ж шукав шляхів для дипломатичного зближення, результатом чого б стало мирне співіснування.

Зрештою після невдалого для галицького володаря вирішення справи Івана Берладника його зближення з угорським королем стало все більш очевидним. Хоча в джерелах немає прямих чи опосередкованих свідчень про заключення між обома правителями будь-якого договору, щитина українських [27, с.61; 32, с.23; 30, с.258; 29, с.21; 43, с.48] та угорських вчених [64, о.70; 59, о.64] схильна вважати, що саме на початку 60-х років XII ст. дана подія мала місце. Про суттєве покращення стосунків сусідніх регіонів говорять і деякі археологічні дослідження, здійснені угорськими вченими і описані закарпатськими спеціалістами О.Мицюком [39, с.24], Е.А.Балагурі і С.І.Пеняком [14, с.74-76]. Розкопки, які проводились на теренах етнічних східних земель Угорщини впродовж XIX-XX ст., показали, що чисельність руського населення, яке тут проживало в 50-60-х роках XII ст., була досить значною. Угорські королі, намагаючись заселити ці пустельні території, на думку вчених, свідомо запрошували сюди колоністів не тільки із Західної Європи [21, с.24], але й з Русі, що було зручно як в геополітичному, так і в економічному плані [40, с.56; 14, с.75; 42, с.216]. На той час в усій Угорщині вже було відомо 17 населених пунктів, де проживало здебільшого східнослов'янське населення [25, с.84-85; 68, о.44]. Природно, що за умов існування добросусідських відносин з Ярославом Володимировичем цей процес не повинен був ґрунтуватися на будь-якій перешкоді. Таким чином, можна погодитись із сучасним українським вченим О.Іоаннісяном [24, с.61], який висловив думку про те, що у вказаний період “Галицьке князівство з Угорщиною було незалежні стосунки, не консулюються з Візантією”.

Досить неоднозначно продовжували розвиватись взаємини Арпадів із волинськими князями, які остаточно перестали підтримувати зв'язки з угорцями (не виключено, що через зміну вектора розвитку угро-галицьких стосунків). В “Ілюстрованій хроніці Віндобони” під 1161 роком знаходиться повідомлення про те, що король Гейза II зі своїми братами Стефаном і Владиславом у супроводі численного війська вирушили у Володимирію (“...rex Geycha dedit ducales expensas fratribus suis Ladislao et Stephano, duxitque exercitum in R(u)sciam super Lodomerium ducum...” [9, s.220]), де висунули місцевому князю Мстиславу, як зазначав автор документа, несправедливі претензії з приводу того, що він силами русів і половців наносив шкоду королівським володінням (“...qui male tractatus fuerat a Rutenis et Cunis...” [9, s.220]). Звісно, що військо угрів просувалось через терени Галицького князівства, а тому можна припустити, що у даному поході брав участь і Ярослав. Справжні причини, які

спонукали короля вирушити на Волинь, – невідомі, однак, можна припустити, що це сталося після відчутного погіршення угро-володимирських стосунків у 1158-1159 рр. Гейза II все ще був зацікавлений у підтриманні з даним осередком союзницьких династичних взаємин, а тому і вирішив нагадати про це саме таким шляхом.

Проте домогтись активності у взаємовідносинах з князями Волині, яка мала місце на початку 50-х років XII ст., Гейзі II не вдалося. В умовах нового посилення військово-політичної напруги у Центрально-Східній Європі, ініціаторами чого були Арпади і Комніни, це мало неабияке значення, особливо у процесі подальшого розвитку взаємовідносин угрів зі своїми східними сусідами.

Після смерті у 1161 році короля Угорщини Гейзи II та цілого ряду спроб візантійського імператора Мануїла Комніна посадити на престол свого ставленика [2, с.256; 8, с.162-163; 26, с.141] у взаєминах обох країн назрівав черговий злам, який погрожував перерости у збройний конфлікт. Особливо реальним це стало після коронування у 1162 році Стефана III, матір'ю якого була сестра колишнього киево-волинського князя Ізяслава Мстиславича – Єфросинія [48, с.35]. Оскільки її син ще не міг самостійно керувати державою в 14 років, вся влада зосередилась у її руках (цієї думки притримувались як угорські вчені XIX-XX ст. [70, о.317; 58, о.50], так і представники радянської історичної науки [48, с.35]).

Усвідомлюючи, що невдовзі між обома країнами розпочнеться війна, як Арпади, так і Комніни почали шукати союзників, формуючи дві великі коаліції. Угорці, перебуваючи в хороших стосунках з киево-волинськими (як зазначав радянський історик В.Пашуто [46, с.179]) і галицьким князями [2, с.257; 24, с.61] (Ярослав, надавши у 1163 році притулок претенденту на грецький престол Андроніку Комніну, виступив таким чином проти Мануїла [6, с.166-167; 24, с.61]), мали суттєву перевагу. Саме тому в ході підготовки до військових дій навіть вирішили закріпити цей союз шляхом одруження Стефана з донькою Ярослава [2, с.260-262; 64, о.70-71; 46, с.179; 18, с.113]. Російські історики XIX ст. К.Грот [20, с.303] і А.Лонгінов [37, с.321] вважали, що проект даного шлюбу і відповідного династичного союзу було створено і узгоджено обома сторонами ще в 1158 році (тобто одразу після невдалої спроби вирішення “проблеми Івана Берладника”). Паралельно угорці шукали підтримки в Чеського Королівства та серед половецьких племен [2, с.260].

Однак дипломатична діяльність Мануїла, спрямована на розірвання можливого угро-галицького династичного союзу, не дала очікуваного ефекту. Як зазначав російський діаспорний історик Г.Вернадський [17, с.46], Візантія протягом XII ст. постійно намагалась використати руських князів у своїх цілях, а тому коли Мануїл довідався про можли-

М.М. Волошук. Відносини руських удільних князівств із Угорським королівством (середина 10-х — середина 80-х рр. XII ст.)

виступ створення проти нього потужної угро-русько-половецької коаліції одризу ж відправив до київського і галицького князів посольства з вимогою відмовитись від союзу з Арпадами. У листі до першого імператора вирішив нагадати “...про клятвенні умови, які він заключив з царем (очевидно, під час коаліційних війн пер. пол. 50-х років XII ст. – М.В.) ти осудити його за дружбу з галицьким князем Ярославом, який, порушивши договір з Римлянами в інших статтях, крім того прийняв і удостоїв дружби Андроніка...” [2, с.257; 31, с.6]. Відповідне посольство було відправлене і до Ростислава Смоленського, який у свій час обіймав київський престол [2, с.260; 11, с.158].

Однак основну увагу візантійської дипломатії зайняло вирішення “галицького питання”, а саме: реальної можливості створення потужного союзу між Стефаном III і Ярославом. Останній, за словами галицько-українського історика XIX ст. І.Шараневича, “...легко могъ дати перевесъ спору на одну, або на другу сторону” [57, с.37].

У зв'язку з цим, як писав візантійський історик І.Кіннам, “не випущений був з уваги навіть і Ярослав” [2, с.260]. Посольство Мануїла, яке прибуло в Галич, звинувачувало князя в недотриманні обіцянок, даних недавно імператору, а також шляхом намовляння на угорського короля (“...знай, що даючи свою доньку за короля Пеонян, ти з'єднуєш її з людиною аморальною і в своїх думках досить нестійкою...” [2, с.261]) намагалося переконати Ярослава в недоцільності укладення цього шлюбу [35, с.491; 24, с.62; 70, с.317; 18, с.113]. Вислухавши послів “з якоюсь невдячною простотою” [2, с.261], галицький князь відмовився від своїх попередніх намірів, після чого його донька була відправлена з угорського двору додому [59, с.64; 45, с.179] (деякі закарпатські [29, с.21] та угорські науковці [64, с.71; 70, с.318] навіть вважають, що це відбулося вже після заручин); причому мати Стефана – Єфросинія, як вважає М.Вертнер [70, с.318], розраховувала, що в майбутньому все ж таки ситуація зміниться на краще.

На нашу думку, Ярослав Володимирович відмовився від вже запланованого шлюбу і відповідного династичного союзу з інших міркувань. Не виключено, що Мануїл міг через своїх послів дозволити князеві розширити свої власні військово-політичні і торговельні сфери впливу на південь до гирла Дунаю (де по сусідству вже мешкав син союзного Ярославу Юрія Долгорукого – Василько [2, с.262; 30, с.259]), що дозволило б також розв'язати “проблему Івана Берладника”. Паралельно це посприяло б піднесенню Галицького князівства (як зазначає сучасний український дослідник М.Ю.Брайчевський [15, с.24]) та допомогло б спільними галицько-візантійськими силами відбивати можливі напади військ Стефана III, бо Ярослав Володимирович, за

словами І.Шараневича, “стоявши зразу по сторонь короля Угорского, отступивши отъ того на сторону царя греческого, легко могъ навести полки угорські на свою въ мире проживающу землицю...” [57, с.37]. Слід також зауважити, що даний регіон на той час не вважався територією половців, які прийшли сюди згодом [65, о.329], а тому міг на середину 60-х рр. XII ст. безперешкодно перейти у володіння Галича [63, о.28].

Таким чином, як зазначав угорський історик-генеолог XIX ст. М.Вертнер, в угро-візантійській боротьбі за галицького Ярослава переміг Мануїл [70, о.317], і хоча на боці Стефана III у війні з греками окремі руські полки все ж таки брали участь [2, с.263] (це могли бути найманці або колоністи), перевага опинилася на боці ромеїв. Зумівши за короткий час підключити у війну сербів, імператора Священної Римської імперії Фрідріха I Барбароссу, австрійського герцога Еріха (Генріха Лева) та турків сельджуків [2, с.261-262; 11, s.158], греки трьома фронтами атакували володіння Арпадів. Одне з цих військ, під командуванням Андроніка Лампарда і Никифора Петраліфа “з галицького напрямку”, як зазначає сучасний будапештський вчений К.Дьюла [60, о.91], напало на “...Тавроскіфію, що належала Гуннам...” [2, с.289; 11, s.158]. Ми схильні вважати, що це могла бути якась порубіжна угро-галицька територія в прудо-дунайському межиріччі. Опираючись на свідчення російського дослідника XVIII ст. В.Тагішева [51, с.79], можна припустити, що у складі цього війська знаходились і полки Ярослава Володимировича; хоча радянський візантолог М.В.Левченко був схильний вважати, що князь від участі у війні утримався [35, с.492].

В результаті завершення у 1167 році військових дій, угорці були змушені укласти з греками мир на важких для себе умовах [26, с.142]. Ще більше ускладнювало їхнє становище те, що з кола потенційних союзників зникли киево-волинські і галицький князі, а це суттєво погіршило взаємовідносини між правлячими родинами, відкинувши, після одруження Стефана III з австрійською принцесою Агнесою [2, с.291; 64, о.71], можливість порозуміння і зближення у невизначене майбутнє.

Хоч у писемних джерелах 70-80-х років XII ст. відсутні будь-які вказівки про військові зіткнення, археологічні дослідження, проведені у XIX – на початку XX ст., показали, що обидві сторони готувались до збройного конфлікту. Так, частина закарпатських істориків [14, с.75-76], опираючись на дані археологічних розкопок, здійснених угорськими вченими Г.Ортутаєм, схильні вважати, що в цей період Арпади будували на Закарпатті міцні замки, створювали засічні лінії, за допомогою яких хотіли уникнути нападу збоку галицького князя. Паралельно угорська знать зі сходу продовжувала переманювати галицьких селян, в результаті асиміляції яких згодом утворилась специфічна народність – русини, типові представники угорського етно-племінного менталітету.

Про те, що на галицько-угорському порубіжжі у цей час існували укріплені фортеці, говорить і “Ілюстрована хроніка Віндобони”. Зокрема, під 1173 р. у ній йдеться про те, що король Стефан їздив на відпочинок у Землинський замок (“...Obiit in castro Zemlen anno domini MCLXXIII-o tercio Idus Aprilis feria quinta...” [9, s.220-221]). Треба сказати, що для самих Ариадів потреба укріплювати східні кордони виникла фактично вперше, оскільки, за словами закарпатського історика В. Пачовського [45, с.38], більшість племені на чолі з королем мешкала до середини 70-х років XII ст. в нищих між Тисою і Дунаєм. Тепер піклування про захист Ужоцького і Верещького перевалів перетворилось в одне із найважливіших завдань угорської зовнішньої політики [40, с.55]. Словацький історик і археолог І. Перфецький [66, s.27] на основі проведених ним досліджень прийшов до думки, що прикордонні фортеці зводились, як правило, з каменю і дерева, причому будувати їх помагали також і вихідці із Західної Русі.

Аналогічні результати дали археологічні дослідження, які проводились в західноукраїнських землях переважно у другій половині XX ст. Так, львівський науковець М. Рожко [49, с.12] між м. Сколе і горою Ключ в урочищі Колодна по гребеню гори Чудилів у напрямку від р. Опір до сивої вершини віднайшов два паралельних рови з валами. Між собою вони були розміщені на значній відстані і закінчувались городищем. Увесь цей військово-архітектурний комплекс називався Тухольські ворота. Саме тут, на думку дослідника, Ярослав Осмомисл міг створити систему оборонних споруд проти можливого нападу угорів. Інший радянський вчений М. Лелекач [36, с.4] у своїй кандидатській дисертації, присвяченій проблемам історії Закарпаття з XI-XVIII, навіть доводив, що в досліджуваній період галицький князь володів закарпатськими землями.

Про те, що між Арпадами і галицькими князями існували в 70-80-х роках XII ст. напружені військово-політичні стосунки, свідчить автор “Слова о полку Ігоревім” [6, с.30], який, возвеличуючи галицьку сторожову службу [19, с.255], зазначав: “Галицький Осмомисл Ярослав! Высоко сидиш ти на престолі своєму златокованому, гори підпер Угорські своїми полками в залізо одягнуті, заступивши шлях королеві, закрити ворота Дунаю...” [6, с.30; 64, о.73; 28, с.5; 67, о.85]. На основі вивчення цього документа, радянський історик М. Тіхоміров [52, с.33] вважав, що галицький князь побудував засічні лінії в нижній течії Дунаю, створюючи перешкоди спільним угро-візантійським силам для придушення державотворчих амбіцій болгар.

На думку І. Шараневича [57, с.37], Ярослав у випадку безпечного ставлення до захисту західних порубіжних регіонів легко міг спровокувати напад угорських загонів на свої землі, особливо в період правління Бейли III (1173-1196) та за умов поступового поширення сфер впливу католицизму на Схід [21, с.24].

Однак, незважаючи на те, що у військово-політичних стосунках між правлячими династіями не було миру, торговельні взаємини продовжували динамічно розвиватись. Через те, що з Галича на Угорщину в цей час існувало кілька шляхів (вздовж півніжжя Карпат через “Руські ворота” та ввєрх по Дністру до Перемишля і далі на Краків [13, с.94]), щороку західноруські купці відвідували так звані “вільні ярмарки” (*liberum forum*), які проходили в угорських містах. Про це повідомляють в основному угорські документи [10, s.208], які активно вивчав сучасний будапештський історик Д.Крішто [62, с.39; 33, с.24]. На його думку, саме в результаті постійного відвідування руськими торговцями подібних акцій, в цілому ряді міст комітатів Боршод і Телеш в 70-х роках XII ст. утворилось кілька характерних поселень, де проживали виключно вихідці із східнослов'янських регіонів.

Таким чином, в середині 50-80-х років XII ст. галицько-угорські військово-політичні стосунки розвивались досить напружено, постійно змінюючи вектор еволюції та подекуди погрожуючи вилитись у відкритий конфлікт. Цьому сприяла геополітична ситуація в регіоні, переорієнтація князя Ярослава у період угро-ірецького протистояння 1163-1167 років у бік Візантійської імперії, а також дипломатичний курс династії Комнінів, що прагнула розірвати ще нетривкий угро-галицький союз та родинні зв'язки Арпадів з волинськими князями. В ході цієї прихованої ворожнечі обидві сторони посилено укріплювали порубіжні землі, побоюючись військового вторгнення, про що свідчить велика кількість археологічних знахідок. Проте внаслідок такого протистояння зовсім не постраждали торговельні взаємини, які продовжували активно розвиватись, сприяючи посиленню східнослов'янського впливу при дворі угорських королів та в порубіжних містах.

1. Ипатьевская летопись // ПСРЛ. - М., 1962. - Т.2. - 938 с.
2. Киннам І. Краткое обозрение царствования Иоанна и Мануила Комнинов (1118-1180). - СПб., 1859. - 363 с.
3. Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью // ПСРЛ. - М., 2000. - Т.9. - 256 с.
4. Літопис Руський. - К., 1989. - 590 с.
5. Московский летописный свод конца XV века // ПСРЛ - М.-Л.: АН СССР, 1949. - Т.25 - 463 с.
6. Слово о полку Ігоревім. - К., 1989. - 619 с.
7. Холмогорская летопись. Двинской летописец // ПСРЛ. - Л.: Наука, 1977. - Т.33. - 250 с.
8. Хоніат Н. Історія в 2 т. - СПб., 1860. - Т.1. - 446 с.
9. Chronikon Pictum Vindobonense // Historiae Hungaricae Fontes domestici. - Lipsiae. 1883. - S.100-245.
10. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / ed. G. Fejer. - Budaе, 1841. - Т.5. - V.7. - 496 s.
11. Historia Regum Hungariae cum notiis praevis. - Budaе, 1801. - 334 s.

- М М Волощук. Відносини руських удільних князівств із Угорським королівством (середина 10-х – середина 80-х рр. XII ст.)
- 12 Joannes Kinnamos – Iohannes Cinnamos // Moravcsik Gy. Az Arpad-kori tortenet bizanci forrasai. Fontes Byzantini historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendantium. – Вр., 1984. – S.206.
  - 13 Аулих В. В. Прикарпатье, Вольнь и Закарпатье в период Киевской Руси и феодальной раздробленности: торговля // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья. Ратнеславянский и древнерусские периоды. – К.: Наукова думка, 1990. – С.93-96.
  - 14 Балагурі Е. А., Пеняк С. І. Закарпаття – земля слов'янська. – Ужгород: Карпати, 1976.
  - 15 Брайчевський М. Ю. Географічні межі Галицького князівства близько 1185 р. (з коментарів до "Слова о полку Ігоревім") // Галич і Галицька земля. – К. – Галич, 1998. – С.24.
  - 16 Насильевский В. Г. Труды в 5 т. – Л., 1930. – Т.4.
  - 17 Вернадский Г. Русская история. – М., 1997. – 542 с.
  - 18 Войнар М. о. Корона Данила в правничо-політичній структурі Сходу // Analecta OSBM. – Серія 2. – Секція 2. – Вип. 1-2. – Рим, 1954. – С.105-119.
  - 19 Греков Б. Д. Древнейшие судьбы Западной Украины // Новый мир. – 1939. – Ч.10-11. – С.248-256.
  - 20 Грот К. Я. Из истории Угрии и славянства в XII веке (1141-1173). – Варшава, 1889.
  - 21 Грот К. Я. Карпато-Дунайські землі вь судьбах славянства и вь русских исторических изучениях. – Спб., 1905.
  - 22 Грушевський М. С. Історія України-Руси в 10 т., 11 кн. – К.: Наукова думка, 1992. – Т.2. – 640 с.
  - 23 Дорошенко Д. Нарис історії України. – Львів: Світ, 1991. – 373 с.
  - 24 Іоаннісан О. М. Про один епізод візантійсько-угорсько-галицьких відносин у другій половині XII ст. // Галич і Галицька земля. – К. – Галич, 1998. – С.59-66.
  - 25 Исторические черты Угро-Русских. – Унгварь, 1874 – Тетрадь 1.
  - 26 История Венгрии в 3 т. – М.: Наука, 1971-1972. – Т.1. – 644 с.
  - 27 Історія України: курс лекцій в 2 т. – К.: Либідь, 1991. – 573 с.
  - 28 Коломієць І. Г. Боротьба південно-західних руських князівств проти експансії угорських феодалів XI-XIII ст. // Наукові записки УжДУ. – Історично-філологічна серія. – Ужгород, 1949. – Т.2. – С.3-27.
  - 29 Кондратович І. М. Історія Подкарпатської Русі для народу. – Ужгород, 1924.
  - 30 Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь // Україна крізь віки. – К.: Альтернативи, 1998. – Т.5. – 336 с.
  - 31 Котляр М. Дипломатія галицьких і волинських князів XII-XIII ст. // Київська старовина. – 2000. – №4. – С.3-15.
  - 32 Крип'якевич І. Князь Ярослав Осмомисл. – Львів, 1937.
  - 33 Кришто Д. Русские в Венгрии в эпоху династии Арпадов // Славяноведение. – 2001. – №2. – С.22-30.
  - 34 Левкович І. Нарис історії Волинської землі (до 1914 року). – Вінніпег, 1953. – 111 с.
  - 35 Левченко М. В. Очерки истории Закарпатья феодально-крепостнической эпохи XI-XVIII вв. / Автореферат на здобуття ступеня кандидата історичних наук. – Ужгород, 1958. – 22 с.
  - 36 Лелекач Н. М. Проблемы истории русско-византийских отношений. – М.: АН СССР 1956. – 553 с.
  - 37 Лонгинов А. В. Родственные связи русских князей с угорским королевским домом // Труды Виленского отделения Московского предварительного комитета по устройству вь Вильне. – Вильна, 1893. – С.313-326.
  - 38 Мавродин В. В. Народные волнения в Древней Руси. – М.: Соцэкгиз, 1961. – 118 с.
  - 39 Мицюк О. Нариси з соціально-господарської історії Подкарпатської Русі в 2 т. – Ужгород, 1936. – Т.1. – 246 с.
  - 40 Нариси історії Закарпаття в 3 т. – Ужгород. – Т.1. – 436 с.

41. Наумов Е. П. Из истории внешней политики Руси середины XII века (союзнники и противники Володимирка Галицкого) // *Внешняя политика Древней Руси.* – М., 1988. – С.63-64.
42. Нееды З. История Закарпатской Руси до XIV столетия // *Известия АН СССР.* – М., 1945. – Т.2. – №4. – С.201-221.
43. Овсій І. О. Зовнішня політика України (від давніх часів до 1944 року). – К.: Либідь, 1999. – 240 с.
44. Пачовский В. История Закарпаття. – Мюнхен, 1946.
45. Пачовский В. Срібна земля. – Ужгород, 1993.
46. Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. – М.: Наука, 1968. – 472 с.
47. Полонська-Василенко Н. Історія України в 2 т. – К.: Либідь, 1992. – Т.1. – 640 с.
48. Пушкарева Н. Л. Женщины Древней Руси. – М.: Мысль, 1989. – 286 с.
49. Рожко М. Ф. Карпатські фортеці доби Київської Русі // *Київська Русь. Культура, традиції.* – К.: Наукова думка, 1982. – С.12-20.
50. Спицын А. А. Торговые пути Киевской Руси. – СПб., 1911
51. Татищев В. Н. История Российская в 7 т. – М.: АН СССР, 1963. – Т.1.
52. Тихомиров М. Н. Древняя Русь. – М.: Наука, 1975. – 429 с.
53. Федака С. Політична історія України-Руси доби трансформації імперії Рюриковичів (XII століття). – Ужгород, 2000. – 308 с.
54. Фонт М. Политические отношения венгерского короля Гези II с Русью 1141-1152 // *Hungaro-Slavica.* – Вр.: Akademiae kiady, 1983 – Old. 33-40.
55. Фонт М. Роль соседних кочевников в формировании древнерусских княжеств южного региона // *Место России в Евразии.* – Вр.: Magyar Ruszisztikai Intézet, 2001. – С.55-63.
56. Химинець Ю. Закарпаття – земля української держави. – Ужгород, 1991.
57. Шараневич І. Изъясдованіе на поли Отечестваъной географіи и исторіи. – Львов, 1869.
58. Dobozy M. Kiralyneink az Árpád es Anjoukorban. – Szeged, 1934. – 100 old.
59. Font M. Magyar-orosz politikai kapcsolatok a 12 században // *Aetas.* – 1991. – №3. – Old. 53-75.
60. Gyula K. Az Árpád-kor háborúi – Вр., 1986. – 328 old.
61. Homan V. Geschichte des ungarischen Mittelalters. – Berlin, 1940.
62. Kristó Gy. Orszok az Árpád-kori Magyarországon // *Acta Historica Szegediensis.* – Szeged, 1980. – Old. 57-65.
63. Kristó Gy. A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől i 241-ig. – Вр., 1994. – 157 old.
64. Magyar-ukrán történelmi kapcsolatok /szer. Sztrypszki H. – Вр., 1916. – 92 old
65. Pauler Gy. A magyar nemzet története Árpád-házi királyok alatt. – Вр., 1893. – К.1. – 530 old.
66. Perfecky E. Socialne a hoapodarske pomori Podkarpanske Rusi ve stoleti XIII-XV. – Bratislava 1924.
67. Raumbaud A. Orszorszag története eredetétől kezdve 1881-ig. – Вр., 1890. – 432 old.
68. Szabo I. Magyarország etetrajza. – Вр., 1941. – 276 old.
69. Szalay L. Geschichte Ungarns. – Pest, 1866. – Т.1.
70. Werthner M. Az Árpádok családi története. – Nagybecskereken, 1892. – 629 old.

M. M. Voloshchuk

THE RELATIONS OF RUS' SEPARATE PRINCIPALITIES AND HUNGARIAN KINGDOM (1150-1180th)

The relations of rus' prinicipalities and Hungary in this period were changeable. It was caused by the international relations in the Central Europe and internal political development of Rus' and Hungary. So Rus' – Hungarian allians in the middle of 1150th - beginning 1160th later was replaced by the hidden enmity which could be converted to the military conflict in 1170-1180th